

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

РОЗІНКЕВИЧ НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 82.0:[821.161.2-311.8.09:39]"20"(043.3)

**УКРАЇНСЬКА МАНДРІВНА ПРОЗА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕМАТИКА, ПРОБЛЕМАТИКА, ПОЕТИКА**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук
Брацкі Артур Себастьян,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри української літератури
та компаративістики Інституту філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Романенко Олена Віталіївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості
Інституту філології;

кандидат філологічних наук, доцент
Вертипорох Оксана Володимирівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри української літератури
та компаративістики.

Захист дисертації відбудеться 30 жовтня 2019 р. о 13³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий «27» вересня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Плющик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Популяризація процесу мандрювання в соціальних мережах, інтернет-проектах, медіа, путівниках змінює уявлення про просторово-часовий континуум буття, розширює межі свідомості та є вираженням потреби в самотрансценденції й самоактуалізації особистості. Цивілізаційні зміни, трансформації в суспільстві, нові можливості впливають на сучасних мандрівників, які зазвичай подорожують із конкретною метою (загальноосвітньою, спортивною, розважальною, професійною, пригодницькою, паломницькою), але найчастіше з метою пізнання себе, своїх прагнень, розміщення себе в певному просторі та системі ціннісних координат.

У випадку мандрівників-митців процес подальшого самопізнання та осмислення досвіду подорожі відбувається через текст. Оповідь про мандри відкриває її авторіві безмежні кордони для творчої реалізації поставлених завдань (філософських, соціальних, психологічних, виховних тощо). Переміщення персонажа – реальної (історичної, видатної, звичайної) або вигаданої особи – у просторі – дійсному, візуальному, зовнішньому (географічному, метафізичному) або вигаданому (віртуальному (кіберпросторі глобальних мереж), уявному, міфічному, емотивному), закритому, або відкритому, доброзичливому, або ворожому) – й часі – реальному, віртуальному, соціально-історичному, релігійному, міфологічному тощо – обумовлює хронотоп дороги, шляху, маршруту, стежки пізнання світу й себе. Тож мандрівна література стає важливим елементом у процесі формування власної ідентичності.

Мандрівна проза в Україні стала досить популярним явищем на початку ХХІ століття, хоча й перебувала до певного часу на маргінесах теоретико-літературних студій. Досі сучасні літературознавці не дуже активно включаються в процес вивчення корпусу прозових текстів української мандрівної прози, що функціонує в художньому (fiction), документальному (non-fiction), художньо-документальному (belles non-fiction) дискурсах літератури. Проблема, пов'язана з вивченням у науковій рецепції специфіки української мандрівної прози початку ХХІ століття, у новітній національній гуманітаристиці досліджена досить слабо, однак популярність творів про мандри активізує науковців до вивчення еволюційних процесів, що впливають на модифікацію жанрових утворень цього корпусу текстів. Поодинокі спроби дослідників заглибитися у царину цієї проблеми й незначна кількість спеціальних робіт із цієї тематики не створили цілісної картини, адже розглядалися лише певні грані цього явища.

Окремі аспекти паломницької прози вивчали Б. Білецький, А. Коцур, П. Білоус, Н. Кірносорова, Ю. Полежаєв, мандрівних записок – Т. Видайчук, Н. Іванова, В. Пустовіт, К. Шахова, тревелогу – Н. Білецька, А. Бондарева, О. Деремедведь, Л. Джигун, О. Калинюшко, Є. Лебідь-Гребенюк, А. Майга, А. Полонський, Є. Пономарьов, І. Савельєва, М. Шадріна, В. Шачкова, Г. Шпак, О. Еткінд, мандрівного нарису – О. Александров, С. Белькова, О. Бойченко, О. Брязгунова, К. Валькова, М. Васьків, О. Гіленко, Н. Заверталюк, Т. Ковальова, І. Гаврилюк, К. Панцеров, О. Скібіна, К. Стецюк, Я. Цимбал, інтернет-відгуку туриста – Л. Говорунова, антиподорожі – М. Шульгун. Питання термінологічної

неузгодженості та розмитості понятійно-категоріального апарату залишаються невирішеними.

На сьогодні в українському літературознавстві триває дискусія щодо однозначного вживання понять: «мандрівна література», «мандрівнича література», «література мандрів», «твори про мандри», «література подорожей», «подорожня література», «подорожнє письменство», «подорожні твори», «туристична література», «описи подорожей», «подорожні історії», «подорожничі описи», «література подорожі», «література мандрів», «подорожня проза», «мандрівна проза», «проза мандрів», «подорож», «тревелог» («травелог»), «ходіння», «мандрівні (дорожні, подорожні) записки», «записки подорожнього», «мандрівні (дорожні, подорожні) нариси», «нариси в дорозі», «портрети» й «пейзажі», «подорожні замальовки», «дорожні щоденники», «мандри» тощо. Учені по-різному тлумачать жанрові визначення цих термінів. Пов'язано це з тим, що жанри еволюціонують, модифікуються, трансформуються їхні окремі риси, і, як наслідок, – деякі терміни можуть вживатися одночасно як у вузькому, так і в широкому значеннях.

Відсутність комплексного дослідження української мандрівної прози початку ХХІ століття пов'язана також із невирішеністю проблеми дескрипції та непрозорою ідентифікацією жанру (метажанру). Водночас у науковому дискурсі зустрічається паралельне використання декількох термінів, відбувається взаємозаміна один одним («подорож» («мандри») / «мандрівна література», «подорож» («мандри») / «тревелог» тощо). Існує варіативний запис написання термінів («тревелог» / «травелог», «мандрівні нариси» / «дорожні нариси» / «подорожні нариси» тощо).

Отже, **актуальність** теми дисертації «Українська мандрівна проза початку ХХІ століття: тематика, проблематика, поетика» зумовлена потребою ґрунтовного комплексного літературознавчого дослідження тематики, проблематики, поетики української мандрівної прози початку ХХІ століття та необхідністю систематизації й узагальнення низки суперечностей у розумінні природи української мандрівної прози, її художньої специфіки, жанрового статусу.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка в межах комплексної теми «Типологія ідентичностей у художньому і критичному дискурсах» (№ 0117U005200). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 12 від 26 листопада 2015 року).

Метою дослідження є висвітлення тематики, проблематики та аналіз поетики української мандрівної прози початку ХХІ століття як літературного явища, визначення головних рис її розвитку в контексті сучасного літературного процесу, що функціонує в умовах глобальних культурних змін інформаційного суспільства.

Досягнення сформульованої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати особливості функціонування мандрівної прози в художньому, документальному, художньо-документальному дискурсах;
- проаналізувати та узагальнити наукові дослідження, що пов'язані з вивченням цього метажанру;
- визначити особливості функціонування наративних форм творів мандрівної

прози в українській літературі початку ХХІ століття;

- здійснити загальний огляд генези національної української мандрівної прози;
- розкрити способи моделювання простору в текстах мандрівної прози;
- з'ясувати метажанрову природу художнього змісту та тематику, проблематику й особливості поетики конкретних творів українських авторів початку ХХІ століття.

Об'єктом дослідження є твори українських авторів: «Бранзолія» Марини Гримич; «Подорож на Афон: подорожні нотатки та роздуми паломника» Богдана Панкевича; «Подорож на Пуп Землі», «На Зеландію!», «Мексиканські хроніки. Історія однієї Мрії» Макса Кідрука; «Українські таємниці Франції» Олександра Дробахи; «Блукаючий народ» Олександра Гавроша; «Краями Грузії. У пошуках скарбу країни вовків» Олексія Бобровникова; «Baby travel. Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою» Ірени Карпи; «Anarchy in the UKR», «Луганський щоденник» Сергія Жадана; «Подорож із Мамайотою. В пошуках України» Артема Чапая; «Оформляндія, або Прогулянка в Зону» Маркіяна Камиша.

Відбір зразків мандрівної прози сучасних авторів пов'язаний із потребою показати різноманіття, своєрідність та специфіку жанрових новоутворів, які мають спільні ознаки, тобто належать до одного метажанру.

Багато творів українських авторів, створених у хронологічно означений у заголовку роботи період, залучаються до аналізу в роботі лише фрагментарно, зокрема «Перехожі. Південно-Східна Азія» Богдана Логвиненка, «Мандрівки без сенсу і моралі» Ірен Роздобудько, «З табуретом до океану» Леоніда Кантера та Левка Солодька, «Авантюра, або практичні реалії мандрів по-бідняцьки» Артема Чапая, «Канадські оповідання» Тараса Романюка тощо. Водночас здійснено екскурс в історію розвитку національного метажанру, твореного українськими мандрівниками на материковій Україні й поза її межами.

Предметом дослідження є тематика, проблематика й поетика творів метажанру мандрівної прози українських авторів початку ХХІ століття.

Методи дослідження. Наукова проблематика, заявлена в дисертації, коло теоретичних питань і специфіка досліджуваного матеріалу зумовили використання *загальнонаукових* методів аналізу, синтезу, систематизації й узагальнення матеріалу, що дало змогу здійснити обробку літературних і літературно-критичних джерел, залучених до комплексного аналізу. Застосування *геологічного методу* дозволило з'ясувати тенденції генези національної української мандрівної прози на материковій Україні й поза її межами. *Описовий метод*, залучений для всіх малодосліджених творів українських авторів, дозволив визначити специфіку художньої організації текстів, проблемно-тематичні пріоритети і поетикально-стильові доміанти. *Порівняльно-типологічний*, із застосуванням елементів культурологічних, компаративних та наратологічних студій, допоміг зіставити різні твори мандрівної прози з метою з'ясування спільних та відмінних тенденцій, векторів пошуку, котрі виявляються в новітній українській мандрівній прозі, що допомогло відстежити загальні та специфічні жанрові риси, збіги в системі мотивів, сюжетів, проблем, що є типовими для творів цього метажанру. *Біографічний метод* використано для визначення впливу біографічного фактора письменника на його творчість. *Структурно-семіотичний метод* застосовано під час вивчення структури

художнього твору як знакової системи в єдності змісту і форми. Елементи *психологічного аналізу* слугували осмисленню сюжетно-композиційних ознак і характерів персонажів, розкритих у текстах за допомогою процесу переміщення простором і часом. Крім цього, залучено *культурно-історичний метод*, який забезпечив вивчення української мандрівної прози у конкретній історико-літературній добі ХХІ століття.

Теоретико-методологічним підґрунтям дисертації стали праці з проблем поетики (М. Бахтіна, В. Будного, І. Гальперіна, М. Ласло-Куцюк, В. Пахаренка), загальної жанрології (Т. Бовсунівської, Б. Іванюка, Ю. Коваліва, Ж.-М. Шеффера), метажанру (Т. Черкашиної, Н. Мажари, В. Капцева, О. Снітовської, М. Шульгун); роботи, в яких висвітлено трансформаційні синкретично-синтетичні жанрово-родові процеси у структурі сучасної прози та досліджено метатекст (С. Бирик, А. Вежбицької, О. Бровко, О. Єременко, О. Юферевої); розвідки, в яких проаналізовано художньо-документальну специфіку сучасної літератури (С. Бозрікової, О. Галича, О. Глушка, Н. Колошук, О. Мамуркіної).

Взято до уваги культурологічні дослідження Н. Авер'янової, В. Агєєвої, О. Бобровникова, Ю. Брило, М. Гримич, В. Здоровенка, А. Іовчевої, Н. Кічери, А. Мартинець, Л. Нагорної, Г. Найдьонової, І. Пупурс, О. Русакової, П. Сорокіна, А.-Дж. Тойнбі, В. Філіповського, Д. Юсупової-Фарзалієвої тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* в українському літературознавстві розглянуто специфіку мандрівної прози як метажанру, що має свої атрибутивні інваріантні характеристики; *виявлено* низку розбіжностей і проблем у розумінні природи мандрівної прози як корпусу прозових текстів. *Уточнено* семантику дефініцій: «мандрівна проза» і «мандрівна література», «мандрівна література» і «подорож», «тревелог» і «подорож», «тревелог» і «мандрівний нарис», «вигадана подорож» і «реальна подорож», «тревелог» і «роман». *Поглиблено* уявлення про те, що ці поняття філологічного дискурсу не рівнозначні й ототожнення їх у науковій рецепції є неприпустимим; *схарактеризовано* тенденції розвитку та національну специфіку української мандрівної прози, яка в українському літературознавстві досліджена недостатньо; *проаналізовано* зміни в тематиці та проблематиці творів української мандрівної прози початку ХХІ століття; *з'ясовано* особливості поетики цього корпусу текстів; *систематизовано* поведінкові типи персонажів-мандрівників. *Набуло подальшого розвитку* вивчення особливостей поетики мандрівної прози початку ХХІ століття в контексті жанрології.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у процесі викладання навчальних курсів з теорії та історії літератури у вищих навчальних закладах, під час написання курсових, бакалаврських і магістерських робіт, під час розробки спецкурсів, націлених на вивчення побутування метажанру мандрівної прози в українській літературі початку ХХІ століття. Вивчення специфіки творів цього метажанру відкриває широкі можливості для розуміння загальних тенденцій та еволюції літератури загалом.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію було обговорено на засіданні кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 11 від 13 березня 2019 року). Основні положення

дослідження оприлюднені на науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: II Międzynarodowa Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa «Historia – interpretacja – reprezentacja» (Київ, Гданськ, 2015 р.), «Літературний процес: трансгресії революцій» (Київ, 2017 р.), «Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Львів, 2017 р.); *всеукраїнських*: «Комунікаційні стратегії сучасної школи» (Київ, 2015 р.), «Національний науковий простір: перспективи, інновації, технології» (Харків, 2017 р.), «Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук» (Запоріжжя, 2017 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 12 одноосібних статей, з них 5 – у провідних наукових фахових виданнях України (1 – в електронному виданні), 2 – у виданнях іноземної держави.

Структура та обсяг дослідження визначаються його метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (336 позицій) та додатку. Загальний обсяг рукопису становить 249 сторінок, з яких 222 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано стан її висвітлення у науковій літературі, окреслено зв'язки з науковими планами, програмами та темами, визначено мету та завдання дисертації, об'єкт і предмет роботи, з'ясовано теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, вмотивовано застосування методів дослідження, сформульовано наукову новизну, зазначено практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію та впровадження основних положень дисертації, її обсяг та структуру.

У першому розділі «**Особливості мандрівної прози в художньому (fiction), документальному (non-fiction), художньо-документальному (belles non-fiction) дискурсах української літератури ХХІ століття**» здійснено теоретичний аналіз базових понять дослідження; виявлено ступінь наукового вивчення проблеми; акцентовано увагу на розбіжностях при розрізненні наративних форм творів мандрівної прози; доведено, що природа й сутність мандрівної прози є метажанровою, утвореною внаслідок жанрової модифікації та гібридизації літератури.

Підрозділ 1.1. «*Демаркація між поняттями “мандрівна література” та “подорож”*» присвячений аналізу питання розмежування літературознавчих понять «мандрівна література» та «подорож».

Дефініція «мандрівна література», що використовується в дисертаційному дослідженні, є синонімічною за змістом до визначень, які зустрічаються у працях науковців: «література мандрів», «література подорожей», «література подорожі», «подорожня література», «подорожнє письменство», «подорожні твори», «туристична література», «описи подорожей», «подорожничі описи». І. Франко на початку ХХ століття мандрівну літературу називав «туристичною літературою». М. Федунь зазначав, що на означення терміна «подорожня література» у Галичині у кінці ХІХ – початку ХХ століття побутували терміни-синоніми «описи подорожей»,

«подорожничі описи». В. Будний та М. Ільницький різножанрові тексти про мандри формулювали як «подорожні твори».

Існують протилежні погляди на жанрову природу літературознавчого терміна «подорож», що може бути метажанром або жанром. Ю. Ковалів термін «подорож» трактує в різних значеннях: «метажанр», «літературний різновид», «літературний прийом», «мотив». О. Юферева стверджує, що подорож є особливою літературною формою.

У науковій рефлексії помітна закономірність: літературний термін «подорож» (мандри), з одного боку, інтерпретують як метажанр і беруть його в лапки, хоча все частіше у новітньому літературознавстві вживають термін «мандрівна література», а з іншого боку – як одиничний жанр (цей термін при написанні у лапки не беруть), який трансформувався в інші наративні форми: «мандрівний нарис», «тревелог» тощо. Отож, терміном-словосполученням «мандрівна література» доцільно послуговуватися на позначення метажанру «подорож» (мандри), а іменник «тревелог» доречно використовувати для позначення одиничного жанру «подорож (мандри)».

До сьогодні залишається відкритим питання про відмінність між поняттями «мандрівна проза» (подорож у прозі, подорож в епосі, прозова подорож, проза мандрів) і «мандрівна література». У підрозділі 1.2. «Розрізнення дефініцій “мандрівна проза” й “мандрівна література”» конкретизовано, що метажанр «мандрівна література» є ширшим поняттям від метажанру «мандрівна проза» та об’єднує групи текстів різних жанрів, які мають спільну тематику: описують мандри, а термін «мандрівна проза» підкреслює епічність та оповідність і вказує на конкретний наратив. Мандрівна література за своєю суттю гетерогенна і різножанрова, може бути fiction, non-fiction, belles non-fiction і є різновидом словесності, що доцільно виокремити із загального масиву літературного дискурсу як окремий варіант. До неї як до збірного поліпоняття, метажанру входять твори різних стилів, родів, жанрів, форм.

Термін-метажанр «мандрівна проза» охоплює групу жанрів зі спільними жанровими синтетичними механізмами: фрагментарністю (калейдоскопічністю, нерівномірністю, уривчастістю, кінематографічністю), описовістю, репортажністю (діалогічністю, відтворенням мовного сленгу та звуконаслідування), гнучкістю сюжетно-композиційної структури (деталізацією зображуваного) та синтаксичної структури (використанням нетрадиційних розділових знаків), концептуальністю, в основі яких лежать хронологічно-динамічні аспекти висвітлення простору й часу, пропущені через приватні враження і світорозуміння мандрівника, котрий вільно поводить у своєму творі й намагається вести діалог з читачем, сподіваючись викликати його реакцію.

У підрозділі 1.3. «Жанрові межі сучасного тревелогу» підкреслено, що тревелог характеризується відсутністю чіткої канонічної форми і позначає одиничний твір про подорожі, який може проявлятися в різноманітних наративах (мандрівні нотатки, спогади про подорожування тощо). Атрибутивні інваріантні характеристики тревелогу такі: принцип жанрової свободи, активна роль автора-мандрівника, документальні елементи, суб’єктивність авторського підходу, відверта вигадка, публіцистичність, синтетичність жанру, маршрут, дорога, відгук на запити

аудиторії (В. Шачкова); квест (Л. Джигун); два найуживаніших хронотопи – дорога і зупинка, текст вагається між розповіддю й описом, автор завжди порівнює традиції, культуру, закони своєї батьківщини з країною, що відвідує, письменники-мандрівники запозичують один в одного маршрути, інформацію, думки, дії й гіпотези, співвідношення документального та художнього (А. Майга); провідними концептами, які становлять когнітивну основу тревелогу, є шлях, мандрівник і пригода, ситуативно втілюється також концепт «вибір» (Є. Моштаг); визначений маршрут подорожі, поєднання лінійної оповіді (опису дороги, самого руху) з точковою нарацією (описи відвіданих місць, зупинки в подорожі-русі), звідси – фрагментарність.

У підрозділі 1.4. «Порівняння понять “тревелог” і “мандрівний нарис”» звернено увагу на те, що семантика дефініцій тревелогу та мандрівного нарису як поліаспектних понять різна. Мандрівний нарис є окремим самостійним жанром, а не різновидом нарису. Він є генетично старшим за тревелог (О. Александров). У мандрівному нарисі головною метою мандрівника є ознайомлення, тоді як у тревелозі – зацікавлення. З огляду на це, мандрівному нарису притаманна більша ступінь вірогідності, тоді як тревелогу – дигресивності. У сучасному тревелозі як різновиді его-тексту, що породжений мандрівним дискурсом, переважає експресивна, жвава та емоційна розповідь і описується реакція мандрівника на побачене, а не просто хронологічно фіксуються події. У його наративі можуть бути авторські відступи, не пов’язані з його структурою.

Твори мандрівної прози проявляють подвійну документально-фікційну природу. У підрозділі 1.5. «Проблема межовості: вигадана подорож і реальна подорож» досліджено, що мандрівна література, з одного боку, активно вбирає в себе художні установки: художній стиль, суб’єктивізм, вигадки як самодостатні естетичні категорії (вигаданих персонажів, вигадану подорож, несправжній, нереальний, вигаданий світ), сюжетність, опис процесу розвитку характеру героя. Водночас відбувається ускладнення композиції оповідної моделі за допомогою введення у її структуру вставних оповідань, авторських дигресій, легенд, байок, новел, фольклорних жанрів, анекдотів тощо. З іншого боку, мандрівна література так само активно проявляє і документальну сутність, що виявляється в описах правдиво-об’єктивної реальності й фактах (історичних, біографічних, наукових, соціальних (суспільних), географічних, фізіологічних тощо): у статистичній, цифровій, газетній інформації, у портретних та пейзажних дескрипціях, у фіксації дійсних явищ і колізій, у вставних цитатах, листах, щоденникових записах, автобіографічних відомостях тощо.

У зв’язку із цим метажанр «мандрівна література» більшість дослідників умовно розділяють на три різновиди: fiction (де відсутні документальні, фактуальні елементи, а подорож є прийомом, формою розповіді, сюжетотворчим елементом або мотивом), non-fiction (тексти з документальною основою, написані публіцистичним стилем, іноді з вкрапленнями наукового), belles non-fiction (контамінація вигадки і фактів, когеренція зовнішньої географії та ментальних мандрів).

У підрозділі 1.6. «Визначення жанрового статусу мандрівної прози: жанр чи метажанр?» встановлено, що природа і сутність мандрівної прози є метажанровою. Метажанр є синтетичним утворенням, що виявляє інтердисциплінарний характер,

адже виходить за межі літератури та існує в інших видах мистецтва: культурі, журналістиці, природничих і суспільних науках, кіно, інтернет-просторі тощо.

Термін «метажанр» може використовуватися в кількох смислових значеннях: як сукупність різновидових, різножанрових творів, об'єднаних за типологічним і тематичним принципами, так і синкретичний твір, що синтезує у своїй структурі різні види документального чи художнього письма (Т. Черкашина).

Мандрівна література за цією типологією є метажанром, який об'єднує корпус певних специфічних текстів різних видів літературної творчості з різними моделями висловлювання за певними змістовими, формальними, типологічними, тематичними принципами. Водночас мандрівна література є синтетичним утворенням, яке виникло на основі родового синкретизму і внаслідок «схрещення власне літературних та позалітературних жанрів» (Б. Іванюк). Мандрівна проза також є синтетичним утворенням, яке виникло на основі жанрового синкретизму і в результаті жанрового синтезу, тобто взаємодії різних художніх нарративних форм (жанрових модифікацій, змістоформ). Вдалим прикладом такого взаємопроникнення є тревелог, який також можна назвати метажанром – складним текстом, оформленим із власних думок, почуттів, суб'єктивних вражень, рефлексій мандрівника.

На основі широкого кола джерел у другому розділі дисертації **«Гене́за української мандрівної прози»** схарактеризовано тенденції генези національної української мандрівної прози на материковій Україні й поза її межами, проаналізовано зміни в тематиці, проблематиці та поетиці цього корпусу текстів від фольклору до постмодернізму.

Процес походження та розвитку мандрівної прози, що сформувалася на основі еволюції мотиву мандрів, притаманного античним міфам, легендам, баладам, переказам і казкам, проаналізовано у підрозділі *2.1. «Від фольклору до сентименталізму»*. Мандрівний дискурс лежить в основі найдавніших писемних пам'яток, що збереглися в стародавній єгипетській літературі та вплинули на розвиток давньогрецької й арабської літератур. На думку І. Франка, важливим джерелом видозміни мотиву подорожі були історії про славі війни та походи Олександра Македонського, які поширювалися світом та адаптувалися під інші національні літератури зі своїми героями. У XII – XVIII століттях розповіді середньовічних паломників лягли в основу текстів про мандри давнього українського письменства, згодом перетворювалися на художні твори та утверджувалися як літературні жанри.

Початок формування автономних національних жанрів мандрівної прози пов'язаний з епохою Середньовіччя, коли простежується невід'ємний зв'язок із релігією. У творах цього періоду проявлялися досить консервативні домінуючі ознаки: стриманість, об'єктивність, переконливість, правдоподібність, вірогідність, конкретність, адже в уяві християнина-мандрівника життя символізувало подорож до практичної мети – порятунку й було випробуванням. Також для цих творів характерні стереотипність, однаковість, простота, наївність у зображенні подій, сухість, педантичність мови, символізм, алегорія, ірраціоналізм, міфологізм, сакралізація географічних територій, екзотичність, наявність фантастичних елементів, наслідування і не завжди оригінальність.

З розвитком епох Ренесансу, бароко, класицизму, сентименталізму паломницькі оповіді поступово перетворювалися на художні твори й утверджувалися як

літературні жанри. Вплив європейських літератур сприяв зміні поетики національного письменства: з'являлися тексти з нереальним, вигаданим, уявним простором (простором відчуттів, замкнутим простором кімнати тощо). Сформувалися домінантні ознаки стилю цих текстів: образність, суб'єктивність, світськість, виразний конфлікт, реальні знання, дослідження, динаміка, контрастність, аплікативність, фіксація вражень, посилення психологізму оповіді, філософічність.

У підрозділі 2.2. «Від романтизму до реалізму» зазначено, що в епоху романтизму активно розвивалися нові жанрові моделі – уявні, псевдомандрівні твори (fiction). Основою їх стали: внутрішній світ суб'єкта письма, ліризація, експресивність, гра з формою, фрагментарність, маніпуляції з сюжетом та з часом і простором.

Реалізм модифікує мандрівну літературу, прозу. У літературному дискурсі з середини та до кінця XIX століття виникає жвавий інтерес до мандрівного нарису, епістолярію та щоденникових записів (нотаток), через які можна було передати інформацію, об'єктивно висвітлювати цікаві життєві явища, події, факти та наснажувати їх емоційно. Реалісти зосередилися на проблемах повсякдення і досліджували емпіричну грань світу крізь призму контекстуальних рівнів соціально-історичного, національного та раціоналістично індивідуального психологізму, що спричинило поєднання в цьому напрямі пізнавально-аналітичного світорозуміння з інтуїтивно-чуттєвим, а лірики з публіцистикою. Звідси – жанрове оновлення, аналітика, проблемність, документальність, висвітлення проблем своєї епохи, історичний та національний контекст.

У річищі раннього модернізму продовжувалися мистецькі шукання та нові експериментаторські досліди, водночас відбувалося абсорбування традиційних елементів, закорінених у національну культуру та історичну парадигму. У підрозділі 2.3. «Ранньомодерністський етап у дискурсі мандрівництва» окреслено, що нові умови доби спонукали до зміни перцепції дійсності, тому письменники активно втілювали ідейно-філософські та мистецькі задуми у структуру власних творів. Цей процес трансформації не оминув й мандрівну прозу. Найбільшим свідченням цього є діапазон творчої діяльності І. Франка як мандрівника, автора поетичних подорожей, дослідника-критика «туристичної літератури», дослідника трансформації мотиву подорожі у світовому письменстві та письменника, який керувався цим мотивом у своїй творчості.

У підрозділі 2.4. «Етап авангардизму і зрілого модернізму» з'ясовано, що в епоху модернізму увага письменників фіксувалася на внутрішньому просторі мандрівника з одночасним дослідженням нових локацій. Основні риси літератури цього періоду: фрагментарність, калейдоскопічність, іронія, гротеск, асоціативність, контрастність, інтертекстуальність, пропагандистські функції, присутність образу автора.

У 20–30-х роках XX століття в українській літературі свого апогею досягла нова жанрова форма творчості – художній мандрівний репортаж, у якому проявилися такі семантичні та формально-змістові аспекти: філософія життя як руху; подорож як форма конструктивно-художньої роботи; подорож як експеримент з формою, сюжетом, композицією, стилем; калейдоскоп випадкових тем, випадкових асоціацій;

застосування вставних історій та парафраз; створення стану напруженого інтересу; інтертекстуальний характер; пародія на типові прийоми подорожей; репрезентація різноманітної тематики. Цікавість до цього жанру мандрівної прози можна пояснити «герметизацією» своєї країни. Закритий простір спонукав письменників до пізнання нового, до зіставлення побаченого в інших краях з дійсністю своєї землі для того, щоб краще зрозуміти себе й досягнути історію батьківщини. Однак українські автори, описуючи хід своїх мандрів, не уникали й ідеологічної складової, що було характерним для того часу.

У підрозділі 2.5. «*Мандрівна проза ХХ століття в еміграційній літературі*» простежено, що у середині ХХ століття художній мандрівний репортаж активно розвивався в еміграційній літературі, незалежно від радянської літератури, в контексті західноєвропейського літературного простору.

У добу постмодернізму здійснився процес оновлення мандрівної прози. У підрозділі 2.6. «*Новітня мандрівна проза*» встановлено, що письменники та масмедійники намагалися реанімувати мандрівну прозу, дати їй інше життя, а науковці почали вивчати та досліджувати трансформації, що в ній відбувалися. На цей процес неминуче впливала конвергенція жанрів і форм різних медіаплатформ, що веде до асимілятивних процесів, зокрема і в корпусі метажанру мандрівної прози, та проявляється у постмодерному способі художньої репрезентації. Звідси міфологізація, інтертекстуальність, інформативність, аналітичність, проблемність, порівняння, екзотичність, інтроспекція, авторські рефлексії, спогади, гра, ризоматичність архітекtonіки, карнавалізація, комічність, філософські роздуми, самоіронія, деканонізація, демістифікація, суб'єктивні асоціації, еротичність, полісемантичність, поліфункціональність, стильовий субстрат, дублікація, автопародія, синкретичність, перегляд пам'яті жанру. Видозмінюється герой. Відбувається моделювання «антиподорожі».

Анонсований перегляд розвитку української мандрівної прози у підрозділі 2.7. «*Зміни в мандрівній прозі на початку ХХІ століття*» засвідчив, що вона активно інтегрується у сучасний медіапростір й орієнтується на цінності інформаційного суспільства початку ХХІ століття. Завдяки своїй пластичності та комунікативній функції мандрівна проза має здатність висвітлювати реалії часу, естетично переорієнтовуватися й реагувати на зміни у ментальному та реальному просторі людства. У ній активно здійснюються трансформаційні перетворення, що призводять до утворення нових жанрових модифікацій. Різноманітні мінливі, динамічні процеси проявляються в авторських експериментах з жанрами мандрівної прози (еклектизмі, відмові від стилістичних доміант, видозміні матриці жанру). Зміни в системі уяви про простір, який мандрівники відтворюють аксіоматично, статистично, оптимізаційно, імітаційно та час (реальний, історичний, уявний, віртуальний) урізноманітнює і трансформує образну та сюжетно-композиційну організацію оповіді.

Отже, мотивація до мандрів упродовж віків змінюється: з побожної (релігійної) парадигми та випробування до приємного проведення вільного часу (світської парадигми), потім до засобу набуття знань та розширення меж освіти й досвіду, і нарешті – до засобу само- і світопізнання та пошуків відповіді на модерні надзавдання.

У третьому розділі дисертації «Тематика, проблематика, поетика української мандрівної прози початку ХХІ століття» проаналізовано особливості побутування та стан дослідження мандрівної прози в Україні, її проблемно-тематичну багатогранність та сюжетно-композиційну оригінальність.

У підрозділі 3.1. «Сучасна українська прочанська проза (на прикладі твору «Подорож на Афон: подорожні нотатки та роздуми паломника» Богдана Панкевича)» доведено, що феномен сучасного паломництва як релігійно-культурної подорожі сприяє розвитку мандрівної прози, як формату *belles non-fiction* метажанру, і має важливе значення для розширення знань і поглядів сучасної людини.

Аналізований твір Богдана Панкевича – яскравий приклад сучасної української прочанської прози, в якому можна знайти відомості про соціальне та політичне життя відвіданої країни і дізнатися про іншу систему життєвих цінностей. У книзі автор розмірковує над розв'язанням одвічних міжконфесійних суперечок; коментуючи своє розуміння екуменізму, звертається до проблем розуміння християнських догм та їх вільного потрактування.

У підрозділі 3.2. «Мандрівні записки Марини Гримич «Бранзолія» як приклад української літератури *belles non-fiction*» показано, як у мандрівних записках авторка досліджувала менталітет української спільноти, яка понад 120 років мешкала в Бразилії, і, попри відірваність від материкової батьківщини, зберегла ідентичність, мову, звичаї. Складовими цього національного образу є архаїчність, наївність, очікування дива, екзотичність, домашність, рідність.

На основі цього твору виокремлено основні ознаки мандрівних записок як жанру *belles non-fiction*: фактографічна точність, занурення, помітно виражений голос автора, суб'єктивний погляд на події, художній стиль, ознаки документалістики.

Аналіз фактуального матеріалу в підрозділі 3.3. «Національна та громадянська ідентичність у тревелозі «Блукаючий народ» Олександра Гавроша» став спробою розгляду інформаційних можливостей тревелогу. Виявлено, що для репрезентації фактуальної інформації автор залучив тотальну, селективну, раціональну та емоційну нарративні стратегії (за А. Полонським).

Реконструйовано відтворення пошуку Олександром Гаврошем національної ідентичності першої руснацько-української діаспори в Сербії. Показано, як автор виявляє спільні фактори, що консолідують українців у світі: національні інтереси, звичаї, традиції, історія, духовність, менталітет, мова, культура. Реципієнт цілісно сприймає частину народу, котрий просторово відділився від батьківщини, але не втратив інших буттєвих зв'язків: духовних, ментальних, мовних, релігійних.

У підрозділі 3.4. «Тілесність як спосіб дослідження екзистенційної комунікації у тревелогах Макса Кідрука» досліджені спостереження і художні описи проявів тілесності героїв тревелогів «Подорож на Пуп Землі», «На Зеландію!», «Мексиканські хроніки. Історія однієї Мрії» Макса Кідрука.

Радіус зацікавлень новітнього письменника-мандрівника зорієнтований не на громіздкі пояснення, величезні описи та тлумачення побаченого під час мандрівки, не на скрупульозні описи пам'яток, визначних місць, а на його невербальне спілкування з оточенням. Мандрівник акцентує увагу на особистому психофізичному досвіді, на суб'єктивній апперцепції. Під приводом мандрування,

перебираючи на себе функцію репортера-дослідника, переймається пошуком ідентичності та історичної й релігійної правди, намагається порівняти, пізнати й теоретизувати процеси сучасної картини світу, відчутти це все своїм тілом та пропустити крізь власне світовідчуття й національно-етнічний історико-філософсько-містичний світогляд та знання. Імагологічна оцінка «інших», «чужих» представників культур дозволяє читачеві краще пізнати не лише різноманітні національні образи світу, а й самого героя-мандрівника.

У підрозділі 3.5. «Феномен Великої французької революції в художньому вимірі сучасної української мандрівної прози (на прикладі нарису Олександра Дробахи «Українські таємниці Франції»)» з'ясовано, як Олександр Дробаха у мандрівному нарисі крізь призму неспотвореного імперсько-колоніальним дискурсом образу Наполеона Бонапарта дослідив феномен Великої французької революції й прослідкував глибинно-філософський смисл суспільних змін у житті європейських людей XVIII століття, які, безумовно, вплинули на національний вимір українців. Автор порівнює українців та французів, шукаючи спільне і відмінне між «ними» і «нами».

У підрозділі 3.6. «Імагологічне дослідження грузинського етнообразу в тревелозі «Краями Грузії. У пошуках скарбу країни вовків» Олексія Бобровникова» досліджено, як Олексій Бобровников у своєму тревелозі розкрив етнічні риси мешканців Закавказзя та зафіксував відмінності грузинського етнообразу від інших національностей (росіян, французів, українців), а саме: наявність кровних зв'язків, що об'єднують різні клани та регіони, власні язичницько-християнські звичаї, традиції, ритуали, обряди, легенди (про духоборців, про царицю Тамару, про скарби цариці Тамари, про богиню Медею та золоте руно, про відьм-кудіанебів, про культ вовків і кровну помсту, про масовий обряд жертвоприношень на честь бика тощо), що відтворюють дух кавказької країни, опис національних локусів і топосів. Автор використав у тексті національно орієнтовану лексику, виявив деталі («у Грузії життя мешканців не визначається часом і режимом»), виокремив характерні риси, закладені у грузинський менталітет, – гостинність і добродушність, щирість і відкритість, патріотизм.

Виявлено, що у царині новітньої мандрівної прози, залежно від визначення цілей, мотивації й бажань мандрівника, його інтелектуальних та творчих здібностей, фізіологічних особливостей сприйняття довколишнього і внутрішнього світу, швидкості й способів пересування, засобів фіксації інформації та особливостей опису вражень, наявності коштів й уміння долати перешкоди, репрезентовано якісно нові типи персонажів-оповідачів. Герой твору «Оформляндія, або Прогулянка в Зону» Маркіяна Камиша є сталкером і відвідує та досліджує занедбані місця. Фланером, людиною, яка мандрує без цілі, просто спостерігає, робить огляди, є героїня тревелогу «Мандрівки без сенсу і моралі» Ірен Роздобудько. Є хічхайкером і мандрує автостопом Артем Чапай у творі «Авантюра, або практичні реалії мандрів по-бідняцьки». Схожими на подорож Артема Чапая є мандри Леоніда Кантера з твору «З табуретом до океану». Туристом є герой Богдана Логвиненка («Перехожі») та Богдана Панкевича («Подорож на Афон: подорожні нотатки та роздуми паломника»). Рюкзачниками, бекпекерами, подорожуючими максимально дешево з мінімальним комфортом, або здійснювачами мрій, флешпекерами, які подорожують

економно, не жертвуючи своїм комфортом, є герої тревелогів «Подорож на Пуп Землі», «На Зеландію!», «Мексиканські хроніки. Історія однієї Мрії» Макса Кідрука. Дослідниками, аналітиками, репортерами, журналістами є герої Олексія Бобровникова («Краями Грузії. У пошуках скарбу країни вовків»), Олександра Дробахи («Українські таємниці Франції») та Артема Чапая («Подорож із Мамайотою. В пошуках України»). Істориком, етнографом є мандрівник Олександра Гавроша («Блукаючий народ») та Марини Гримич («Бранзолія»). Стверджувачем самодостатньої особистості є героїня Ірени Карпи («Baby travel. Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою»). Спостерігачем, переборювачем постколоніального синдрому є герой Сергія Жадана («Anarchy in the UKR», «Луганський щоденник») тощо.

У **Висновках** узагальнено основні результати дослідження.

1. Встановлено, що мандрівна проза виявляє наукове й філософське спрямування у світовій літературній традиції та функціонує в художньому, документальному, художньо-документальному дискурсах. Існує неоднозначне трактування іменника «подорож», який, з одного боку, є літературознавчим поняттям, а з іншого – називає процес переміщення. Як літературознавче поняття у науковій рефлексії це слово має такі значення:

1. Метажанр, поширений в широкому спектрі різноманітних жанрово-родових форм. На позначення корпусу текстів про мандри доречно вживати термін-словосполуку «мандрівна література». Синтетичним типом й епічною частиною мандрівної літератури є метажанр мандрівна проза.

2. Одиничний синкретичний літературно-публіцистичний жанр, що уподібнює риси інших жанрів, тому теж може бути метажанром. На позначення цього non-fiction, belles non-fiction поняття використовується іменник «тревелог».

3. Композиційний жанрово-літературний прийом (хронотоп), наративна стратегія, форма розповіді, спосіб ведення оповіді, мотив, а не жанр в рамках інших епічних, ліричних, ліро-епічних, драматичних жанрів, що знаходиться у будь-якому творі поза жанровими рамками.

На позначення вигаданої, власне fiction подорожі в українському літературознавстві існують поняття «літературна подорож», «вигадана подорож», «художня подорож», «уявна подорож».

Уточнено, що поняття «літературний тревелог» і «літературна подорож», а також «художній тревелог» й «художня подорож» не тотожні. Літературний тревелог – це belles non-fiction, тому що іменник «тревелог» має конотацію правдивості, у ньому реалістична світоглядна основа домінує над художньою вигадкою. Персонаж у літературному тревелозі чи автор у документальному тревелозі повинні бути реальними особами (сучасними чи історичними), на відміну від вигаданої, уявної, художньої, літературної подорожі, де герой зазвичай не є реальною особою, а якщо і є таким, то увага автора спрямована на його опис (опис особистості, характеру, вражень), а не на описи локусів і топосів. Тобто у такому творі переважає fiction. Художні тревелоги – це fiction, вигадані тревелоги, як і художня подорож.

У корпусі текстів мандрівної прози як синтетичному утворенні відбуваються жанрові зсуви (процеси синтезу), які проявляються у різних формах жанрової інтерференції – контамінації (компіляції, комбінуванні), дифузії, конвергенції,

асимілятивних тенденціях, складанні несумісних елементів, і, як наслідок, народжуються жанрові інновації, які виходять за межі визначення «мандрівна проза», переростають свої жанрові кордони, тому що зникають ознаки документальності і фактуальності. Виникають різноманітні наративні форми: роман-подорож, роман як подорожній щоденник, філологічна подорож, роман-екскурсія тощо.

Важливо зазначити позицію науковців, що «мандрівний нарис» не є синонімічним поняттям до «тревелогу», тому що є вужчим, володіє конотаціями неповноти й необов'язковості, зводить мандрівну літературу до нарисної форми (Є. Пономарьов). Тревелог, на відміну від мандрівного нарису, є самостійним видом мандрівної літератури, самостійною оповідною структурою, існує у різних жанрових формах, стимулює розвиток жанрової структури – роману, має сюжетно-композиційну «розкутість», є творчо оформленим текстом з ігровим простором, що потребує певної читацької реакції на пряме звернення автора до реципієнта; в ньому переважає експресивна розповідь та наявні авторські дигресії, ліричні відступи, іноді й паратекст.

2. У дисертації доведено, що мандрівна проза – це метажанр, чітко встановлено її метажанрові ознаки, а саме: вона має свою традицію, в її основі знаходиться факт, але суб'єктивізм є визначальним; наявний динамічний сюжет та просторові орієнтири, які поєднані із подоланням перепон та прагненням пошуку, спрямованого на отримання нової або опосередкованої інформації, оціненої із різних позицій авторефлексійної свідомості; є синтетичним утворенням, в її гнучкій та еластичній структурі контекстуально взаємодіють романна, повістєва, новелістична, щоденникова та інші форми й, як наслідок, – такі твори втрачають чіткі жанрові межі, а їхні художні ознаки виходять за межі мистецтва літератури та утворюють проміжні змістоформи.

Метажанровість таких творів проявляється і в узгодженні різноманітних інтенцій. Такі процеси, безперечно, впливають на поетику творів, тому що відбувається гетерогенне компонування жанру, а не відтворення якоїсь трафаретної формули, матриці. Трансформуються проблемно-тематичні константи: бінарні дихотомічні концепти зображень у мовній когнітивній свідомості («свій» – «чужий», «свій» – «ворожий», «наш» – «інший», «рідний» – «екзотичний», «рідна домівка» – «не-своя територія») детермінуються в парадигми «наш» – «ваш», «наш» – «їхній», «тут» – «там», «тоді» – «тепер», «ми» – «вони», «старе» – «нове». Руйнуються стереотипи й фрейми щодо розуміння архітектури, історії.

У метажанрі також відбувається зображення «подвійного світу» (за визначенням П. Білоуса), тобто зіставлення одного світу з іншим: реального, побаченого мандрівником, і уявного, про який він знає з книг (чужих і власних), з інтернет-простору, з медіадискурсу, з усних розповідей. Такий інтертекстуальний простір змонтований з історичного, сучасного, філософського, психологічного, символічного, асоціативного шарів та обумовлюється специфікою текстового зображення.

3. До корпусу мандрівної літератури, зокрема прози, входять різноманітні структурно-композиційні наративні форми, що в межах одного твору накладаються одні на одних, асимілюються, імплементуються, та гібридні жанри із різних видів

мистецтва. Структурно-значеннєві моделі сучасної мандрівної прози коливаються в межах літератури, журналістики (новожурналізму), інтернет-комунікації, кіномистецтва, новоісторизму. У науковій рефлексії простежується різновекторність у ставленні до нарративних форм мандрівної прози. Деякі дослідники (наприклад, Є. Моршаг, Н. Іванова) мандрівні замітки, нотатки, записки ототожнюють з тревелогом, М. Шультун говорить про виникнення моделі «антиподорожі».

4. Аналіз поезики творів на історико-літературному рівні дав змогу здійснити загальний огляд генези національної української мандрівної прози. Виявлено, що нарративна модель мандрів має долітературне походження і зароджувалася в міфопоетичній моделі світу до періоду християнізації. Видозміна мотиву мандрів при усних описах подорожей слугувала формуванню сюжету та композиції. У XII – XVIII століттях поширювалися паломницькі оповіді, які поступово утверджувалися як літературні жанри. Зміна мети мандрів, форм і засобів пересування модифікувала це письмо, до нього було додано нові характеристики. Трансформувалися способи фіксації та принципи організації матеріалу, перебудовувалися формально-змістові та семантичні аспекти. Відбувалося формування нових жанрових моделей, в яких стали домінувати суб'єктивні переживання.

У добу Середньовіччя домінували консервативні ознаки стилю цих творів. В епохи Ренесансу, бароко, класицизму та сентименталізму мандрівні оповіді перетворювалися на художні твори. В епоху романтизму література мандрів стала базою для формування різноманітних жанрів літератури, водночас активно розвивалися нові жанрові моделі – уявні подорожі. Реалізм модифікував мандрівну прозу, залучаючи аналітику, проблемність і документальність. В епоху модернізму розвиток жанру мандрівного нарису (репортажу) досяг свого апогею. У добу постмодернізму відбувся процес жанрового оновлення мандрівної прози: вона розширила свою тематику, проблематику та поезику, еволюціонувала від автобіографічності до психоемоційності та екзистенційності.

5. Аналіз індивідуально-авторського рівня поезики творів дав змогу з'ясувати, що новітня мандрівна проза як корпус літератури перебуває в процесі становлення й рефлексії, продовжує кращі свої традиції та здобутки, але й осмислює глобальні культурно-історичні та політико-економічні зміни сучасного життєвого процесу, аналізує досвід минулих епох, що неминуче впливає на її переорієнтацію у специфічний реєстр буття: спосіб моделювання культурного, соціально-історичного та побутового простору змінюється, трансформується й стає аксіоматичним, статистичним, оптимізаційним, імітаційним. У зв'язку з цим здійснюється переосмислення життєвих цінностей, відбувається розкодування нових значень і творення нових сенсів: віднаходження національної ідентичності, пошуки втраченого, справжнього, повернення до витоків, гра, духовний та екзистенційний рух суб'єктивного «Я», увага до сфер несвідомого та позасвідомого.

Відбувається руйнування стереотипів, спростовування та розвінчування поширених міфів та офіційних теорій, інше їх трактування, моделювання процесів, визначення індивідуальної позиції – звільнення від заборон, обмежень, традиційних канонів і настанов, що сприяє формуванню нових уявлень. Осмислення у творах планетарно-глобальних проблем людства сприяє міжкультурним діалогам.

6. Підбір засобів поезики у мандрівній прозі виявляє ідейно-естетичні пошуки

письменників-мандрівників й унаочнює нові поведінкові типи: вояжерів, котрі перебирають на себе роль «позитивних» і «негативних» типів (за К. Зиковою); перехожого (гулящого), бродяги, туриста, гравця (за З. Бауманом); дослідника, аналітика, репортера, журналіста, історика, етнографа, здійснювача мрій, організатора гри, стверджувача самодостатньої особистості, спостерігача, переборювача постколоніального синдрому, співрозмовника, медіатора, рюкзачника, хічхайкера, бекпекера, флешпекера, глобтроттера, емігранта, іммігранта, сталкера, фланера, культурно-освіченої людини, мандрівника мимоволі тощо.

У архітектоніці творів автори застосовують прийоми, які засвідчують різноманітність стилістики і є різноманітними способами організації мандрівного дискурсу: подвійна перспектива бачення (тоді – тепер), інтертекстуальні реляції, індивідуальні історії, синтез різних типів наративу (опис, розповідь, роздум, монологічне й діалогічне мовлення, вставні історії, правдиві свідчення), часовий контраст, територіальний контраст, дихотомія, алузії, автоцитати, зіставлення й паралельне зображення, ретроспекції, накладання побаченого, пережитого та дослідженого додатковим фоном на історико-культурний контекст творів-донаторів, співвіднесення дієгезису первинних нараторів зі своїм, фрагментація розповіді, симультанізм, зіставлення, монтаж, анімаційні та графічні комп'ютерні техніки вибору потрібного матеріалу, фіксація вражень, масмедійні прийоми тощо.

Використання історичних та філософських медитацій, вставних конструкцій, візуальних способів відтворення матеріалу, автобіографічності, діалогічної невимушеної прямої розмови із застосуванням героєм різних типів іллокутивних актів з сучасним читачем та з мандрівниками-дослідниками минулого, експресіоністські елементи поезики – все це сприяє поєднанню науково-популярних та художніх компонентів, фактуальності з фікцією і допомагає розгляду геокультурологічних та антропологічних проблем, аналізу соціальних реалій.

Українські автори з метою активізації уваги читача активно експериментують з прийомами впливу на нього, спонукають до діалогу, викликають найрізноманітнішу реакцію. Такими індивідуально-авторськими прийомами, характерними для сучасної доби, що виявляються в наративі мандрів через мовностилістичні тенденції, є: широке використання іншомовних слів, сленгової лексики, okazіональних утворень, ідіолектів, специфічних засобів образності, пейоративної та інвективної лексики, обценізмів, евфемізмів, сексуалізмів, іншої емоційної та експресивної лексики, ремарок, переданих в повному обсязі цитат та діалогів, засобів фольклорної поезики. Також до цього додають несподівані повороти у розгортанні сюжету, незвичайну символіку, індивідуальні образи та тропи, гру з читачем, прийоми автовимислу тощо. Регістр звучання образного слова у творах вельми широкий: від ніжно-ліричного до різко публіцистично-наукового. Щоб увиразнити реакцію на побачене та розставити змістові акценти, письменник використовує засоби візуалізації, котрі не лише ілюструють, підтверджуючи зміст вербальної частини, а й відіграють окрему роль.

Тож мандрівна проза розвивається й модифікується, попри те що медіапродукція сучасного світу активно витісняє літературну оповідь про мандри. Основною метою таких творів стає формування нової моделі світу, у якій мандрівники через

просторові та часові орієнтири досліджують та аналізують складні багатогранні процеси, що відбуваються у Всесвіті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України:

1. Розінкевич Н. Жанрова специфіка творів мандрівної літератури. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7. Том 2. С. 144–149.
2. Розінкевич Н. Засоби психологізму в творі інтернованого вояка Гриця Божка «Українці в Єгипті». *Київські полоністичні студії*. Київ : Талком, 2019. Том XXXV. С. 304–311.
3. Розінкевич Н. Подорожні записки Марини Гримич «Бранзолія» як приклад української нарративної літератури «belles non-fiction». *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Сер. : Філологічні науки. 2015. № 6. С. 54–58.
4. Розінкевич Н. Сучасна українська прочанська проза (на прикладі твору «Подорож на Афон: подорожні нотатки та роздуми паломника» Богдана Панкевича). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Сер. : Філологічні науки. Літературознавство. 2017. № 11–12 (360–361). С. 105–111.
5. Розінкевич Н. Феномен Великої французької революції у художньому вимірі сучасної української мандрівної прози (на прикладі нарису О. Дробахи «Українські таємниці Франції»). *Синопис: текст, контекст, media*. 2017. № 2(18). URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/21335/1/N_Rozinkevych_Sunopsus_2.pdf (дата звернення 20.08.19).

Статті в іноземних виданнях:

6. Rozinkewycz N. Reprezentacja historii we współczesnej literaturze ukraińskiej (na przykładzie *Księgi zmian* Andrija Caplienka). *Historia, interpretacja, reprezentacja*. Gdańsk : Athenae Gedanenses, 2016. Tom IV. S. 239–248.
7. Розінкевич Н. Тілесність як спосіб дослідження екзистенційної комунікації у постмодерному тревелозі М. Кідрука «На Зеландію!». *(Nie)literackie przygody ciała*. Ser. : «Problemy współczesnej humanistyki». Gdańsk–Kijów : Athenae Gedanenses, 2018. Tom IV. S. 71–94.

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Розінкевич Н. Іван Франко і мандрівна література. *Київські полоністичні студії* : зб. наук. праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. Том XXIX. С. 403–410.
9. Розінкевич Н. Мандрівна проза на початку XXI століття. *Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 8–9 грудня 2017 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація “ЛОГОС”», 2017. С. 79–83.
10. Розінкевич Н. Метажанровий статус мандрівної прози. *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 20–21 жовтня 2017 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 98–102.

11. Розінкевич Н. Національна та громадянська ідентичність у тревелозі «Блукаючий народ» О. Гавроша. *Проблеми ідентичностей у сучасній українській літературі: виміри «Коронації слова»*: колективна монографія. Чернівці: Букрек, 2018. С. 56–74.

12. Розінкевич Н. Розрізнення понять мандрівна література та мандрівна проза. *Націоналістичний науковий простір: перспективи, інновації, технології*: матеріали III Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції, м. Харків, 09–10 червня 2017 р. Харків: НП «Центр наукових технологій», 2017. С. 85–90.

АНОТАЦІЇ

Розінкевич Н. В. Українська мандрівна проза початку XXI століття: тематика, проблематика, поетика. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2019.

У дисертації вперше проаналізовано тематику, проблематику й особливості поетики української мандрівної прози початку XXI століття. Досліджено особливості розвитку та побутування цього корпусу текстів в художньому, документальному, художньо-документальному дискурсах, що функціонують в умовах глобальних культурних змін інформаційного суспільства.

У роботі скореговано понятійно-категоріальний апарат відносно розуміння природи мандрівної прози як метажанру. З'ясовано відмінність між дефініціями: «мандрівна проза» і «мандрівна література», «мандрівна література» і «подорож», «тревелог» і «подорож», «тревелог» і «мандрівний нарис», «вигадана подорож» і «реальна подорож», «тревелог» і «роман». Вдосконалено і поглиблено уявлення про те, що ці поняття філологічного дискурсу не ідентичні й ототожнення їх у науковій рецепції не припустимо. На загальнотеоретичному, історико-літературному, індивідуально-авторському та національному рівнях схарактеризовано тенденції розвитку та національної специфіки мандрівної прози. Систематизовано сучасні поведінкові типи персонажів-мандрівників.

Виявлено, що новітня мандрівна проза перебуває в процесі становлення й рефлексії, в ній продовжуються кращі традиції та здобутки, осмислюються глобальні культурно-історичні та політико-економічні зміни сучасного життєвого процесу, аналізується досвід минулих епох, що неминуче впливає на її переорієнтацію у специфічний реєстр буття: спосіб авторського моделювання культурного, соціально-історичного та побутового простору трансформується й стає аксіоматичним, статистичним, оптимізаційним, імітаційним.

Ключові слова: мандрівна література, мандрівна проза, тревелог, мандрівний нарис, метажанр.

Розінкевич Н. В. Украинская проза путешествий начала XXI века: тематика, проблематика, поэтика. – На правах рукописи.

Диссертація на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2019.

В диссертации впервые проанализирована тематика, проблематика и особенности поэтики украинской прозы путешествий начала XXI века. Исследованы особенности развития и бытования этого корпуса текстов в художественном, документальном, художественно-документальном дискурсах, функционирующих в условиях глобальных культурных изменений информационного общества.

В работе скорректирован понятийно-категориальный аппарат относительно понимания природы прозы путешествий как метажанра. Выявлены различия между дефинициями: «проза путешествий» и «литература путешествий», «литература путешествий» и «путешествие», «трэвелог» и «путешествие», «трэвелог» и «путевой очерк», «вымышленное путешествие» и «реальное путешествие», «трэвелог» и «роман».

Усовершенствовано и углублено представление о том, что эти понятия филологического дискурса не идентичны и отождествление их в научной рецепции недопустимо. На общетеоретическом, историко-литературном, индивидуально-авторском и национальном уровнях охарактеризованы тенденции развития и национальной специфики прозы путешествий. Систематизированы современные поведенческие типы персонажей-путешественников.

Выявлено, что новейшая проза путешествий пребывает в процессе становления и рефлексии, в ней продолжают лучшие ее традиции и достижения, осмысливаются глобальные культурно-исторические и политико-экономические изменения современного жизненного процесса, анализируется опыт прошлых эпох, что неизбежно влияет на ее переориентацию в специфический регистр бытия: способ авторского моделирования культурного, социально-исторического и бытового пространства трансформируется и становится аксиоматичным, статистическим, оптимизационным, имитационным.

Ключевые слова: литература путешествий, проза путешествий, путевой очерк, трэвелог, метажанр.

Rozinkevych N. V. Ukrainian travel prose in the early XXI century: themes, issues, poetic style. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The thesis for a candidate of philological science degree in speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Borys Grinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2019.

The peculiarities of the development and existence of Ukrainian travel prose as a literary phenomenon in the early XXI century in the fiction, non-fiction, belles non-fiction discourses, which are functioning in global cultural changes of informational society, have been first analyzed in the thesis.

A few discrepancies (indistinct conceptual categorical system; description and obscure genre (metagenre) identification; out-of-balance typology classifications; world outlook changes of social cultural context) in understanding of the nature of travel prose impelled to study this phenomenon and determined the use of certain methodology.

The paper uses general scientific methods of analysis, synthesis and systematization, which enabled to process of literary criticism and literary sources involved in complex analysis. The application of the genological method enabled to find out the tendencies of the genesis of national Ukrainian travel prose in continental Ukraine and beyond its borders. The descriptive method used for all insufficiently examined works by Ukrainian

authors helped to define the specific artistic structure of texts, priorities in issues and themes, poetic stylistic dominants. The comparative-typological method with the use of elements of culturological and comparative studies enabled to compare different works of travel prose. The biographical method was used to determine the impact of the writer's biographical factor on their works. The structural-semiotic method was applied for studying the structure of a literary work through its plot and form.

The scientific novelty of the obtained results is in considering for the first time the specific features of travel prose as metagenre in Ukrainian literary criticism. The difference between the definitions has been determined: «travel prose» and «travel literature», «travel literature» and «travel», «travelogue» and «travel», «travelogue» and «travel essay», «fictional travel» and «real travel», «travelogue» and «novel».

The changes of themes and issues in Ukrainian travel prose in the early XXI century have been analyzed. The peculiarities of poetic styles of the corpora of texts on general theoretical, historical-literary, individual-author and national levels are determined. The Ukrainian authors actively experiment with the way to influence on them, encourage having a dialogue, cause diverse reactions. authors use techniques that prove heterogeneity of stylistics and are various ways of organizing travel discourse: the double perspective of vision (then – now), intertextual relations, individual stories, synthesis of different types of narratives; time contrast, territorial contrast, dichotomy, allusions, autocitations, matching and parallel depicting, retrospection, overlaying what was seen, experienced and examined as another background in the historical and cultural context of donor works, correlation of diegesis of primary narrators with one's own, story fragmentation, comparison, animation and graphic computer techniques for selecting the right material etc.

It is revealed that the latest travel prose as literature corpora is in the process of formation and reflection and continues its best traditions and achievements, as well as comprehends the global cultural-historical, political and economic changes in the modern life process, analyzes the experience of past epochs, which inevitably affects its reorientation into a specific form of existence: the way of modeling the cultural, socio-historical and everyday space is changing, – it transforms and becomes axiomatic, statistic, optimizing, imitative, – therefore vital values are rethought, new values are decoded and new senses are created: finding out the national identity, searching for lost, true things, returning to sources, game, spiritual and existential movement of subjective "I", attention to the spheres of unconscious and subconscious.

In the work, the behavioral types of traveller characters are systematized.

The theoretical and practical significance of obtained results is that the conclusions and generalizations of the thesis can be used for further study of existence of metagenre of travel prose in Ukrainian literature of the XXI century, for the development of scientific studies on the peculiarities of the poetic styles of narratives of travel prose in the early XXI century.

Key words: travel literature, travel prose, travelogue, travel essay, metagenre.